

PAMFIL BILȚIU¹, ROMÂNIA

Cuvinte-cheie: obicei, chestionar, observație, reconstituire, evoluție, conservare.

Contribuții la metodologia cercetării pe teren a obiceiurilor tradiționale

Rezumat

Studiul nostru axat pe metodologia cercetării pe teren a obiceiurilor este bazat pe părerile specialiștilor pe care le-am analizat în spirit critic, dar și pe experiența noastră de cercetători de teren pe o perioadă de șase decenii.

În studiu am tratat, mai întâi, metodele consacrate: reconstituirea, observația directă, interviul, investigația pe bază de chestionare.

Am pus accent pe cercetarea elementelor particularizante care imprimă obiceiurilor statutul de variante regionale și pe cele inedite care exprimă bogăția acestui gen în spațiul investigat.

Am acordat atenție filmării și fotografierii obiceiurilor pentru conservarea lor, ele aflându-se într-un proces de evoluție și dispariție.

¹ Folclorist, Baia Mare.

Keywords: customs, questionnaire, observations, reconstitution, evolution, conservation.

Contributions to Field Research Methodology on Traditional Customs

Summary

Our study focuses on the field research methodology of customs based on the opinions of specialists that we analyzed using a critical approach. Additionally, we incorporated our own experience as field researchers over six decades.

Initially, we examined established methods such as reconstruction, direct observation, interview, and investigation based on questionnaires.

We then researched the specific elements that give customs the status of regional variants, including any unusual ones that express the richness of this genre in the investigated area.

Our study also emphasizes the importance of filming and photographing customs for their preservation, as they are in a process of evolution and disappearance.

Contribuții la metodologia cercetării pe teren a obiceiurilor tradiționale

Investigarea modernă a faptelor de folclor recomandă folosirea, în cadrul cercetărilor de teren, a acelor metode care să ducă la adâncirea categoriilor ori fenomenelor folclorice cercetate, în scopul unei cât mai bune cunoașteri a lor.

Cercetarea de teren pune în fața specialiștilor multiple probleme. Ele se ridică diferențiat, în raport cu fenomenul ori compartimentul culturii populare, pe care și-l propune să-l cerceteze.

Obiceiurile constituie un gen care ridică numeroase dificultăți în investigațiile de teren. Desigur o metodă de investigare a lor o constituie reconstituirea, în care folcloristica noastră a avut și opozanți. H.H. Stahl o respinge, dar numai în cazul în care nu este posibilă cercetarea prin observație directă. „Orișice reconstituire a unor fapte la petrecerea cărora poți asista este interzisă.” (Stahl, 1934: 16). Ovidiu Bîrlea nu recomandă nici el procedeul reconstituirii deoarece, spune el, nu mai poți avea garanția de autenticitate a fenomenului cercetat direct. Potrivit opiniei sale, procedeul reconstituirii ar fi posibil numai în cazul în care fenomenul reconstituit este simplu ca formă de manifestare. Cercetătorul susține că nu s-ar putea reconstitui o nuntă, o înmormântare, deoarece faptele obiceiului nu pot fi ținute în minte cu exactitate. (Bîrlea, 1969: 111). Mai ușoară, după opiniile aceluiași cercetător, ar fi reconstituirea acelor obiceiuri care se repetă în serie, cum ar fi formele de colindat sau de urat. (Bîrlea, 1969: 111). Desigur noi nu împărtășim astfel de opinii. De altfel, Mihai Pop observa, pe bună dreptate, că în domeniul obiceiurilor metoda reconstituirii permite să se descopere semnificațiile unor ceremonialuri și rituri, ori poate numai elemente de ceremonial sau rit, ce astăzi sunt necunoscute majorității celor care le practică. Astăzi, astfel de semnificații sunt de primă importanță pentru cunoașterea istorică a obiceiurilor, pentru a înțelege anumite aspecte din viața de altădată a colectivității. (Pop, 1967: 65).

Opinia lui Ovidiu Bîrlea legată de reconstituirea obiceiurilor de familie este acceptabilă la etapa actuală când satul nu mai este cel tradițional, iar performerii, depozitari ai repertoriului de obiceiuri, au dispărut, iar reconstituirea nu se mai poate realiza nici cu generația vârstnică, care nu-și mai amintesc anumite rituri, practici magice, credințe și superstiții din repertoriul acestor obiceiuri.

Desigur că memoria ne poate înșela și drept urmare intervine nevoia înregistrării informației pe bandă magnetică. Este important, apoi, să lucrăm cu subiecți „tip”, de care vorbea Constantin Brăiloiu, adică din categoria celor înzestrați care trebuie să fie în număr mai mare și de categorii de vârste diferite. Astfel de subiecți au fost selectați de către noi din categoria actanților principali din cadrul obiceiurilor. La naștere am lucrat cu moașe empirice, femei în vârstă, care au născut mai mulți copii, dar și cu moașe de neam și chiar cu moașe calificate. La nuntă am lucrat cu starosti, persoane care au nășit, muzicanți, druște, sococițe. La înmormântare am lucrat cu dieci, bocitoare profesionale, preoți.

Potrivit opiniilor noastre în investigarea obiceiurilor folosirea doar a metodei

reconstituirii nu este suficientă. Este necesară îmbinarea ei cu metoda investigației pe baza observației directe. Nici metoda investigației pe baza observațiilor directe nu ne furnizează toate informațiile necesare.

Cercetând un obicei numai pe baza observațiilor directe nu vom obține informații decât legate de formele lui de manifestare contemporane. Ori, se știe că, în condițiile actuale de evoluție a culturii populare faptele de folclor și-au schimbat rosturile, unele s-au deritualizat, pierzându-și funcția avută inițial, topindu-se tot mai mult în spectacular. Este suficient să amintim pentru exemplificare „Jocul găinii”, cu o semnificație ritualică pronunțată cândva, astăzi s-a deritualizat, devenind un joc spectacular. În Chioar, găina este așezată pe pancove (gogoși), simbolizând ouăle, iar oul este un simbol al fertilității, așa cum ne-o dovedește îngroparea unui ou la tragerea primei brazde la arat.

Mutațiile din cadrul obiceiurilor s-au produs și asupra structurilor lor. Unele dintre rituri trăiesc latent, iar altele nu se mai practică, păstrându-se doar în amintirea generației vârstnice. Drept consecință, arată Mihai Pop, folcloriștii trebuie să adune faptele tradiționale, putând folosi în cercetările de teren și metoda reconstituirilor. (Pop, 1967: 65).

O bună cercetare pe baza observației directe, nu poate fi făcută, potrivit opiniei noastre, fără o reconstituire prealabilă a obiceiului, pe care ni-l propunem să-l investigăm, chiar și atunci când cunoaștem destul de bine sau chiar bine structura lui. O cunoaștere cât mai amănunțită și mai profundă a unui obicei, pe care o putem completa cu ajutorul reconstituirii lui, înainte ca să-l cercetăm prin observație directă, ne ajută să ne îndreptăm atenția asupra acelor elemente care constituie particularități ale lui și îl individualizează imprimându-i statutul de variantă regională.

În Țara Lăpușului, zonă etnografică de o arhaicitate impresionantă, există un mare număr de rituri și tradiții inexistente în alte regiuni ale țării, unele șocante pentru cercetător, și care suscită un interes aparte pe linia individualității zonei. Amintim pentru exemplificare nașterea pe pământul gol, botezul la soare, stele, lună și copac, căsătoria la răchită, jurământul fărtașilor la lună, datul macăului peste sicriu etc.

Părerea lui Ovidiu Bîrlea că nu pot fi reconstituite obiceiuri complexe, precum nașterea, nunta, înmormântarea, fiind mai ușoară reconstituirea acelor obiceiuri care se repetă în serie, nu poate fi acceptată decât în situația în care obiceiul a dispărut cu multă vreme în urmă și anumite rituri, secvențe ale obiceiului s-au șters din memoria colectivității. Am putea aminti pe această linie îngroparea păpușii de secetă, de argilă și cârpe, la care se și cânta, pe văile Marei și Vișeului, pe care nu am reușit să o reconstituim decât foarte sumar, la fel și petrecerea tânărului nelumit cu brad la înmormântare, care a circulat odată pe valea Someșului, la granița cu zona Codrului.

Complexitatea obiceiurilor de familie, pornind și de la constatarea că subiecții selectați nu cunoșteau unele etape și rituri ale obiceiurilor, ne-a determinat să lucrăm repetitiv și eșalonat în două sau trei etape pentru a realiza explorarea complexă a obiceiului, procedând la selectarea altor subiecți.

Investigarea complexă a unui obicei, reușita ei depinde de metoda folosită de cercetător. În acest scop noi am abordat interviul, chestionarul și observația directă.

Observația directă implică o bună memorare a întregului obicei, urmată de transcrierea celor memorate. Această metodă are o importanță aparte, mai ales, în cercetarea vrăjitoriei și magiei. Desigur în cadrul unor cercetări am procedat la reproducerea pe bază de observație a fiecărei secvențe din obicei. Observația directă ne facilitează înregistrarea pieselor poetice pe bandă magnetică, având în atenție piesele interpretate melodic. La aceasta se adaugă nevoia de fotografiere și filmare, importante pe linia conservării obiceiurilor.

Cu toate că există cercetători care susțin eficiența mai bună a interviului față de chestionar, experiența noastră îndelungată de teren ne-a dovedit că lucrurile stau invers. Un chestionar complex și bine întocmit este un instrument de lucru, cel mai eficient în explorarea în profunzime a obiceiului.

Folosirea chestionarului în literatura de specialitate a suscitat discuții contradictorii. H.H. Stahl a fost unul dintre cercetătorii care s-au opus folosirii lor. „Chestionarele stârpesc puterea de creație și de iscodire a monografistului. Dacă monografistul nu a înțeles problema pe care o cercetează, răspunsurile pe care le va da, chiar și la întrebările celui mai desăvârșit chestionar, vor fi greșite și nefolositoare.” (Stahl, 1934: 129). Ovidiu Bîrlea este și el de părere că deși unii susțin călduros folosirea chestionarelor și de către specialiști, ele sunt indicate numai pentru a fi difuzate colaboratorilor amatori. (Bîrlea, 1969: 65). Desigur nu împărtășim această idee, chestionarul, cum am amintit, este un instrument eficient în investigarea genurilor și speciilor folclorice.

Folosirea chestionarelor ridică probleme deseori când subiecții ne furnizează elemente ale obiceiurilor inexistente în chestionare, care, așa cum am amintit, aparțin de individualitatea spațiilor cercetate. Am amintit astfel de elemente și rituri în Țara Lăpușului, dar ele există și în alte zone etnografice. Amintim oprirea morților în familie prin îngroparea placentei alături de un lacăt închis (zona Chioar). Tot în Țara Chioarului semnalăm oprirea morților în familie prin punerea în sicriu alături de cel decedat a atâtor păpuși câți copii are familia. Mai amintim că tot în această zonă, la Șurdești, am înregistrat dansul ritualic al druștelor în cerc închis în jurul mirilor și nașilor. În această situație am procedat la completarea chestionarelor cu întrebări legate de aceste tradiții, pentru a putea urmări circulația lor. În cercetările noastre de teren am pus accent pe investigarea unor obiceiuri particularizante, specifice spațiului nordic care are în componență zonele Maramureșului: Paștile animalelor, Armindenul din Țara Lăpușului, Moșii de peste an din Țara Lăpușului, Herdetișurile care se performează la Vălenii Maramureșului, Umblatul cu nunta la Vălenii Maramureșului.

Cercetarea obiceiurilor cu atenție slujește unor multiple scopuri de mare importanță. Obiceiurile ne facilitează descoperirea unor elemente de mare vechime care capătă o importanță deosebită, pentru a dovedi vechimea și continuitatea populației în spațiul nord-transilvănean, acum când sunt atâția falși istorici care afirmă că noi cei din Ardeal am venit din alte părți. Romulus Vuia sublinia că documentul etnologic capătă o importanță aparte acolo unde documentele istorice lipsesc. Așa cum am amintit formele de botez păgân, jurământul fătaților la lună constituie tradiții mai vechi decât poporul român și totodată

indubitabile dovezi de vechime și continuitate.

Cercetarea de teren în detaliu a obiceiurilor și pe spații întinse ne facilitează descoperirea unor obiceiuri inedite, care explorate furnizează informații cercetătorilor, mai ales, a celor preocupați de întocmirea de tipologii, dicționare, corpusuri.

Simion Florea Marian este de părere că „Armindenul” la români se face pretutindeni fără de nicio gătare. Desigur cercetătorul nu deținea informații de dincoace de munți, care motivează această greșală. În Țara Lăpușului mai există sate precum Cupșeni și Costeni, în care armindenul este compus din șase secvențe ceremoniale: aducerea celui mai înalt brad din pădure, gătirea lui după o rânduială îndătinată, ridicarea armindenului, întrecerea feciorilor pentru coborârea sticlei cu țuică de la vârful armindenului, petrecerea feciorilor cu țuică în jurul copacului și îmburdatul armindenului la Sânziene. În Maramureșul Istoric, la Duminica Tomii, la o săptămână după Paști, se performează încă un obicei inexistent în alte zone: „Paștile animalelor”. Obiceiul constă în gătirea unor coșuri în care se pun ierburi și plante din flora spontană, alături de frunze de copaci, un colac ceremonial, o sticlă cu ulei și o lumânare. Datorită procesului de încreștinare, coșurile se duc la biserică de către femei și sunt sfințite de preot. Apoi produsele se dau la animalele mulgătoare pentru sporirea manei și sănătatea lor. În Maramureșul Istoric există o atracție irezistibilă față de obiceiul numit „Herdețișurile” la Văleni. Termenul este maghiar și înseamnă știre, anunț. De pe o coamă de deal un grup de tineri strigă în fața sătenilor adunați tot ce s-a întâmplat rău în sat, în anul scurs. Obiceiul are funcție juridică și este menit a îndepărta actele care încalcă conduita etico-civică a colectivității. Tot la Văleni se practică la Anul Nou „Pețitul flăcăilor cu nunta” care prefigurează nunțile care urmează să aibă loc în cășlegi.

Cercetarea pe spații întinse a obiceiurilor ne dă prilejul să aducem corecturi la destul de multe greșeli care se datorează folcloristicii de birou. Am amintit cele afirmate eronat de Simion Florea Marian despre arminden, iar noi am dovedit prin cercetările de teren că în Țara Lăpușului este un obicei complex. Am amintit, de asemenea, că pe valea Someșului tânărul nelumit era condus pe ultimul drum cu brad la care se cânta. Rezultă că acest obicei nu se oprește pe granița cu Năsăudul, ci s-a practicat în vremuri îndepărtate pe spații mai largi.

Am contestat întotdeauna cercetările obiceiurilor pe teren trunchiate. Chiar și folcloriști, doctoranzi au neglijat sau tratat sumar poezia obiceiurilor, uitându-se că secvențele acestora sunt marcate de o poezie de severă frumusețe, de mare bogăție și varietate. Exemplele tipice ni le oferă orațiile de nuntă, bocetele, colindele, iar noi știm cu toții cât de bogat este repertoriul de colinde în spațiul nord-transilvănean. În afara colindei, poezia colindatului cuprinde o serie de specii prezente mai ales în zona Codru: mulțămături la colindă, starostea colacului, stărostitu' iejii, închinături la flăcăi și fete, orația banilor etc.

În scopul investigării acestor specii am întocmit un chestionar suplimentar cu incipiturile la toate colindele, care alcătuiesc repertoriul unui sat precum și a tuturor speciilor poeziei colindatului.

Și poezia nunții de mare bogăție și valoare artistică nu a fost investigată în

Aparate de înregistrat, de la institutul I.C. Brăiloiu din București; foto: Florin AVRAM

profunzime de unii cercetători. Pentru remedierea acestui neajuns am introdus în chestionar întrebări legate de întreg repertoriul poetic al nunții.

Obiceiul la care am constatat lipsa de investigare a repertoriului este șezătoarea în care se performau povești, basme, legende, povestiri, ghicitori, cântece, strigături. În scopul investigării lor am lucrat cu performeri înzestrați și drept urmare am reușit să reconstituim întregul repertoriu al șezătorii din Țara Lăpușului.

Din cele expuse mai sus rezultă că investigarea în complexitatea obiceiurilor și la întreaga lor integritate necesită multă experiență și folosirea metodelor celor mai adecvate.

Note:

BÎRLEA, Ovidiu, *Metoda de cercetare a folclorului*, București, Editura pentru Literatură, 1969.

POP, Mihai, *Îndreptar de cercetarea folclorului*, București, 1967.

STAHL, H.H., *Tehnica monografiei sociologice*, București, Editura Isir, 1934.